

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

KƏMALƏ ZAHİD QIZI QURBANOVA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏDƏNİYYƏTİNİN
İNKİŞAF TARİXİNDƏN (1991-2012)

İxtisas: 5503.02 – Vətən tarixi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2015

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Azərbaycan tarixi (humanitar fakültələr üzrə)” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

İ.X.ZEYNALOV

Rəsmi opponentlər:

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Ə.İ.MUXTAROVA

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

T.S.KƏRİMOVA

Aparıcı müəssisə: Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Azərbaycan tarixi” kafedrası

Müdafiə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 24 fevral 2015-ci il tarixli 52 sayılı əmri ilə Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində yaradılmış tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.161 Dissertasiya Şurasının “28__” __11__2015-ci il tarixli iclasında, saat __00-da olacaqdır.

Ünvan: AZ-1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____2015 -ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor**

S.Y.SÜLEYMANOVA

I. DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müstəqilliyimizin əldə olunmasından sonra keçirilən mədəni quruculuq milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanmasına, dünya mədəniyyəti içərisində özünəməxsus yer tutması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün böyük zəmin yaradır. Aparılan bu mədəni quruculuq siyasəti xalqımızın əldə etdiyi nailiyyətlərin, milli sərvətimiz olan mənəvi dəyərlərimizin bəşəri dəyərlərə inteqrasiya olunmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan xalqını dünya mədəniyyəti ilə bağlayan sahələrdən biri də onun zəngin yaradıcılıq çeşməsində ən mühüm yerlərdən birini xalq sənətləri tutur. Ən qədim dövrlərdən zamanəmizədək davam edən bu sənət növü xalqın geyimindən tutmuş müxtəlif təsərrüfat məmulatı və bəzəyinə qədər böyük bir sahəni əhatə edir. Dünyanın ən zəngin muzeylərində Azərbaycan xalq sənətkarlığının bir çox gözəl nümunələri ilə rastlaşmaq olur. Londonun Viktoriya və Albert, Parisin Luvr, Vaşinqtonun Metropoliten, Vyananın, Romanın, Berlinin, İstanbulun, Tehranın, Qahirənin zəngin muzey kolleksiyalarına baxarkən orada Təbriz, Naxçıvan, Gəncə, Qazax, Quba, Bakı, Şəki, Şamaxı və Qarabağ ustalarının bacarıqlı əlləri ilə yaradılmış sənət nümunələrini görmək olar.

Xalqımızın əməyi sayəsində yaranıb onun həyat və məişətində geniş istifadə edilən el sənətimizin böyük və zəngin bir tarixi var. Naxçıvan, Mingəçevir, Gədəbəy, Qazax, Gəncə və s. yerlərdən əldə edilmiş metaldan düzəldilmiş sənət əsərlərinin yaşı 5000 ilə yaxındır. Bu ərazilərdən tapılmış qab-qacaq, silah və bəzək nümunələri tək bir tarixi fakt kimi deyil, həm də onu yaradan sənətkarın ustalıq bacarığından məlumat verən qiymətli mənbədir.

Azərbaycan ərazisində qazıntılar zamanı tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələri göstərir ki, əcdadlarımız hələ eramızdan əvvəl II minillikdə tuncdan zərif formalı qablar, xəncərlər, baltalar, kəmərlər və s. zinət şeyləri düzəldib öz həyat və məişətində istifadə edirlərmiş. Bunlar isə misgərlik və zərgərlik kimi sənət növlərinin qədimliyindən xəbər verir.

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin nailiyyətləri özünəməxsus ənənələrin çoxəsrlik tarixi formalaşma prosesinin və inkişafının nəticəsidir. Bir tərəfdən xalq – məişət yaradıcılığı, digər tərəfdən muğamat və aşıq yaradıcılığından qaynaqlanan bu ənənələr XX əsrin əvvəlinədək şifahi xarakter daşıyırdı. Azərbaycan mədəniyyəti çoxəsrlik, qədim mədəniyyətlər sırasına aiddir. Burada mühüm yeri zəngin və orijinal musiqi sənəti tutur. Azərbaycan qədim və olduqca zəngin folklor ənənələri olan bir ölkədir. Öz

gözəlliyi və mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edən xalq mahnı və rəqsləri şifahi olaraq nəsildən – nəsilə, ağızdan-ağıza ötürülən naməlum müəlliflərin çoxəsrlik yaradıcılıqlarının məhsuludur. Xalq incəsənəti – mədəniyyət abidəsidir. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin şifahi ənənələri iki böyük qolda təmsil olunur: mahnı və rəqslərdən ibarət folklor və peşəkar musiqi ki, buna da muğam sənəti və aşıq yaradıcılığı aiddir. Birinci qolun yaradıcıları geniş xalq kütlələridir. Muğamları və aşıq sənətini isə yüksək peşəkarlar yaratmışlar. Hər iki qol yazısız incəsənətə aiddir.

Azərbaycan mədəniyyətinin ən qədim inkişaf yoluna nəzər salsaq, görürük ki, o, qədim şumer-akkad mədəniyyəti ilə birgə adlanmış və bu mənada dünya mədəniyyətinin formalaşmasında dərin iz buraxmışdır. Bu mədəniyyəti yaradan və yaşadan Azərbaycan xalqı bu gün də onu qoruyub saxlamaqdadır. Tədqiq etdiyimiz dövr (1991-2012-ci illər) Azərbaycan mədəniyyət tarixinin xüsusi bir inkişaf mərhələsidir. Qeyd edək ki, bu mövzu müstəqillik dövründə ayrıca tədqiqat obyekti olmamışdır. Nəzərdən keçirilən dövr bəzi tədqiqatçılar tərəfindən bir neçə mərhələyə bölünür. Birinci mərhələ 1991-ci ildən başlayaraq 1995-ci ilə qədər davam edir. Bu dövr Azərbaycan müstəqilliyinin qorunub saxlanması dövrüdür. Ölkədə sabillik yaratmaq uğrunda gərgin mübarizə gedir. SSRİ-nin dağılmasıyla bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan mədəniyyətində də böhran baş verdi. Müstəqilliyimizin ilk illərində-1991-1993-cü illərdə respublikanın ictimai-siyasi həyatında, sosial-iqtisadi sahədə mövcud olan vəziyyət də ölkənin mədəni həyatının inkişafına mane olurdu. Bir tərəfdən də hakimiyyət dəyişiklikləri, hakimiyyətdə təmsil olunanların təcrübəsizliyi bu istiqamətdə ciddi maneələr yaradırdı. Bütün bunlara 1993-cü ildə son qoyulmağa başlandı. Hakimiyyətə xalqın tələbi ilə yenidən qayıdan ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin bütün sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də səfərbərliyə başladı. Ölkədə mədəniyyət siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. Bu siyasətin başlıca qayəsi Azərbaycan mədəniyyətini bərpa edib, onu inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyətləri arasında aparıcı yerlərdən birini təmin etmək idi. Postsovet məkanında müstəqillik əldə etmiş respublikalar üçün bir çox sahələrdə çətinliklər var idi. Bunlardan ən əsası mədəniyyət siyasətinin düzgün qurulması idi. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası daha çox çətinliklərə məruz qalan ölkə idi. Bir tərəfdən də xarici havadarlarından istifadə edən işğalçı Ermənistanın təcavüzü mədəni quruculuq üçün ciddi çətinliklər yaratmışdı. İşğal olunmuş ərazilərdə yaşayış evləri, sənaye və kənd təsərrüfatı obyektləri ilə yanaşı çoxlu sayda mədəniyyət müəssisələri, yuzlərlə

kitabxana, mədəniyyət sarayı, klub və mədəniyyət evi, musiqi və rəssamlıq məktəbi, muzey və onların filialları, rəsm qalereyası, dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələri, qədim körpülər, memarlıq və arxeoloji abidələr qalmışdı. Bunların içərisində Azərbaycanın musiqi beşiyi olan qədim Şuşa şəhər qoruğu və Azıx mağarası vardır. Bu dövrdə aparılan mədəniyyət siyasətinin ümdə vəzifəsi Azərbaycanın haqq səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, mədəni informasiya müharibəsində ədalətin zəfər çalmasına nail olmaqdan ibarət idi. Statistika bununla bitmir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimlərinin apardıqları tədqiqatlardan məlum olur ki, müasir Ermənistan ərazisində qədim İrəvan xanlığına aid edilən çoxlu sayda məscid, mədrəsə-məktəb, Zəngəzur və İcmiadzin mahallarına aid mədəniyyət abidələri dağılmış, çoxlu sayda qəbristanlıqlar yer üzündən tamamilə silinmişdir.

Müharibəyə, erməni işğalçıları tərəfindən minlərlə sosial-mədəni obyektlərin məhv edilməsinə, post-sovet respublikaları ilə mədəni əlaqələrin zəifləməsinə və bir çox sahələrdə tam qırılmasına, vəsait çatışmazlığına, təxribatçıların törətdiyi çətinliklərə baxmayaraq, bu dövrdə Azərbaycan mədəniyyəti mübarizliyi, mənəvi qüvvələrin öz kökünə və bəşəri dəyərlərə daha möhkəm bağlanması ilə səciyyələnirdi. Azərbaycanın 1992-ci ilin iyun ayında BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri Üzrə Təşkilatına, YUNESKO-ya, az sonra İslam Konfransı Təşkilatı yanında İslam ölkələri Elm, Mədəniyyət və Təhsil Təşkilatına, İSESCO-ya üzv qəbul edilməsi, 1996-cı ilin payızında YUNESKO ilə əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalanması, 1997-ci ilin yazında Avropa Mədəniyyət Konvensiyasına qoşulması, habelə ayrı-ayrı ölkələrlə ikitərəfli mədəni əlaqələrin yaradılması Azərbaycan Mədəniyyətinin daha da inkişaf etməsinə imkanlar açdı. Mədəniyyət, onun ayrı-ayrı sahələri üzrə qanunlar və başqa hüquqi aktlar qəbul olundu. Bu sahədə fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatların işi canlandı. Ölkədə mədəniyyətin inkişafına marağı daha da artırmaq məqsədi ilə “İnkişaf” Assosiasiyası “Hacı Zeynalabdin Tağıyev adına” Teatr Xadimləri cəmiyyəti, “Qızıl Dərviş”, “Bakılı” Beynəlxalq Mədəniyyət Cəmiyyəti, “Humay” mükafatları təsis etmişdilər. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, Azərbaycan ötən müddət ərzində müstəqilliyimizin birinci mərhələsində güclü mədəni quruculuğa imza atdı.

Azərbaycan müstəqilliyinin ikinci mərhələsinə 1995-2003-cü illəri aid edirlər. Bu dövrdə ölkənin siyasi-iqtisadi stabilliyi bərpa olunmuş, ölkəmizdə güclü dövlət hakimiyyəti və oturuşmuş iqtisadiyyat formalaşmış, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu yüksəlmişdir. Bu mənada artıq

mədəni quruculuğa güclü maliyyə ayrılmış və ciddi nəticələr əldə olunmuşdur. Beləliklə, tarixi zənginliyi özündə saxlayan Azərbaycan mədəniyyəti 1993-ci ildə ümummillə liderin iqtidara qayıdışı ilə yeni nəfəs əldə etdi. Mədəniyyət sahəsində mövcud olan problemlər öz həllini tapmağa başladı. Mədəniyyətin elə bir sahəsi yox idi ki, ümummillə liderin diqqətindən yayınsın. Bu onun vətəndaşlıq mövqeyi, Azərbaycan mədəniyyətinə dərin sevgisi ilə bağlı idi. Nəticədə Azərbaycan mədəniyyəti bu gün dünya mədəniyyətləri arasında öncül yerlərdən birini tutur və zənginləşməkdə davam edir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin üçüncü mərhələsi 2003-cü ildən bu yana olan dövrdür. Bu dövrün başlıca xüsusiyyətlərindən biri 2003-cü ildə hakimiyyətə ümumxalq seçkisi ilə Heydər Əliyevin varisi İlham Əliyevin gəlməsidir. Həm də bu dövr güclü Azərbaycan dövlətinin yaranması ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan bütün sahələrdə olduğu kimi mədəni quruculuqda da Cənubi Qafqazda aparıcı dövlətə çevrilmişdir. 2003-cü ildə artıq respublikamızda 27 professional teatr, 13 konsert təşkilatı, 3275 klub müəssisəsi, 4313 kitabxana, 58 mədəniyyət və istirahət parkı, 140 muzey, 30 dövlət şəkil qalereyası, 2 bədii sərgi salonu, 300 uşaq musiqi və incəsənət məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Bunun ardınca ötən illərdə 34 ildə 15 professional, 56 xalq və özəl teatr, 8 konsert təşkilatı, 1740 klub müəssisəsi, 2001 kitabxana, 41 mədəniyyət və istirahət parkı, 111 muzey, 30 şəkil qalereyası, 2 bədii sərgi salonu, 225 uşaq musiqi və incəsənət məktəbi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında aparılan məqsədyönlü dövlət mədəniyyət siyasətinin nəticələri özünü son son illərin bir sıra uğurlu layihələrində təsdiqləməkdədir. Təkcə 2008-ci il dekabr ayının 2 və 3-də Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır” mövzusunda konfransın məhz Azərbaycanda (Bakıda) keçirilməsi faktı bunu təsdiqləməyə kifayət edir. Xalqımızın “Muğam”, “Aşıq sənəti” və “Novruz bayramı” kimi mədəniyyət incələrinin YUNESKO tərəfindən dünyanın qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilməsi faktı isə dövlətimizin mədəniyyət siyasətinə göstərdiyi böyük diqqət və qayğının ən bariz nümunəsidir. Belə ki, 2009-cu ildə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Heydər Əliyev fondunun prezidenti, YUNESKO-nin və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın yüksək diqqət və qayğısı sayəsində Azərbaycan mədəniyyətinin tarixinə daha bir parlaq səhifə yazıldı. YUNESKO-nun

Qeyri maddi-mədəni irsin qorunması üzrə Komitəsinin sentyabrın 30-da Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Abu-Dabi şəhərində keçirilən 4-cü sessiyasında qurumun yekun qərarına əsasən Azərbaycanın aşiq sənəti YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edildi.

Bu gün bu mədəniyyəti öyrənib tədqiq etmək ən aktual məsələlərdən biridir. Məsələni aktuallaşdıran həm də Azərbaycanda həyata keçirilən mədəni quruculuqdur. Vaxtilə Ulu öndərin rəhbərliyi ilə başlanan geniş mədəni quruculuq indi Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və xanımı Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi altında həyata keçirilir. Hesab edirik ki, bu gün bu məsələlərin öyrənilməsi Azərbaycan tarixinin ən aktual məsələlərindən biridir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Dissertasiya işi 1991-ci ildən 2012-ci ilə qədərki dövrü əhatə edir və Azərbaycan Respublikasında həmin dövrdə həyata keçirilən mədəni quruculuğun öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Problemin bu xronoloji çərçivədə araşdırılmasının bir sıra səbəbləri vardır. Hər şeydən öncə qeyd olunmalıdır ki, məhz bu dövrdə Azərbaycan milli müstəqilliyini əldə etdi və Azərbaycan Respublikası geniş tədbirlər planı ilə beynəlxalq aləmdə tanındı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin təşəbbüsü ilə başlanan geniş islahatlar planının həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan MDB ölkələri arasında əldə etdiyi nailiyyətlərin keyfiyyəti, səviyyəsi və nəticələrinə görə önəmli yer tutdu.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən (1991) sonra ölkəmizdə mədəniyyət sahəsində ilk əvvəllər hökm sürən böhran 1993-cü ildən başlayaraq sürətli inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Bu müddətdən başlayaraq uğurlu mədəniyyət siyasəti nəticəsində Azərbaycan mədəniyyəti dünya mədəniyyətləri sırasında aparıcı yerlərdən birini tutdu. Bu istiqamətdə xeyli sayda ədəbiyyatlar işıq üzü görmüşdür. Həmin ədəbiyyatlarda Azərbaycan mədəniyyəti, mədəni quruculuq geniş işıqlandırılmış, istər daxilə, istərsə də xaricdə həyata keçirilən mədəniyyət siyasəti öz əksini tapmışdır. Həmçinin bu ədəbiyyatlarda Azərbaycanda mədəniyyət quruculuğu, mədəniyyət siyasəti dünyanın aparıcı mədəniyyətləri ilə müqayisə olunur, onların bir-birinə təsiri öyrənilir və konkret nəticələr ortaya qoyulur.¹

¹ Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər; Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amilləri; Mədəni siyasət və

mədəni irs; Abdullayev Ç. Qloballaşmış mühitdə mədəni irsin qorunması. Mədəni müxtəliflik sosial-siyasi dəyər kimi, Bakı: Elm, 2010; Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı: Pedaqogika, 2005; Azərbaycanlılar: etnokulturoloji birləşin siyasi-ideoloji üfqləri. Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər evi, 2001: Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı sərəncamında qarşıya çox mühüm vəzifələr qoyulub. 14 iyun 2012. [Milli.Az](#); Mehdiyev R. Əliyev Heydər və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı: Oskar NPM, 2010; Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. Yanvar 2002-dekabr 2006. Bakı: Şərq-Qərb, 2007; İctimai və humanitar elmlər: Zaman kontekstində baxış; Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001; Azərbaycan – 2003-2008: Zaman haqqında düşüncələr. Bakı: Şərq-Qərb, 2009; Yeni siyasət: İnkişafa doğru. I cild. Bakı: Oskar NPM, 2008; Mərdanov İ., Əhmədov İ. Təhsil siyasəti və virtual təhsil. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi. Lənkəran: 23-24 dekabr 2006-cı il; Nəbiyev B. Xalq mədəniyyətinin keşiyində; Nəsirli N., Duşturova T. Mədəniyyətlərarası dialoqda turizm faktoru. Mədəni müxtəliflik sosial-siyasi dəyər kimi. Bakı, Elm, 2010; Ömərov V. Azərbaycan milli incəsənəti və azərbaycançılıq; İlham Əliyev və azərbaycançılıq. “Səs” qəzeti; Süleymanlı M.A. Müasir dövrdə mədəniyyət müəssisələrinin idarə olunması və iqtisadiyyatı. Bakı: ADMTİ, 1996; Sosial-mədəni sahənin idarəedilməsinin elmi-nəzəri və əməli məsələləri Bakı: Mars-print, 2004; Mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətləri: Milli prioritetlər. Mədəni müxtəliflik sosial-siyasi dəyər kimi. Bakı: Elm, 2010; Şəmsizadə N. Azərbaycançılıq. Bakı: Nurlar Nəşriyyat -Poliqrafiya Mərkəzi, 2006; Şükürov A.M. Kulturologiya. Bakı: Elm, 1998; Talibzadə Ü. Heydər Əliyev və musiqi (1993-1997); Heydər Əliyev və Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Elm, 2000; Türkel Y. Azərbaycan və azərbaycançılıq. Bakı: 2003; Ulusel R. Heydər Əliyev və Azərbaycan-Dünya münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətə. Bakı: İdeal – print, 2010; Qasımov X. Orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı: ASPOLİQRAF, 2008; Qubatoğlu B. Mədəniyyət tarixi (1-2 cild). Bakı: Nasir, nəşriyyatı, 2002; Əliyeva Y. Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Bakı: Sabah, 2010; Kərimov İ. Azərbaycan teatrının və kino sənətinin inkişafında Heydər Əliyevin rolu. Heydər Əliyev və Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Elm, 2000; Qaffarov T. Azərbaycan Respublikası. Əsrə bərabər 10 il. 1991-2001. Bakı: Tural Ə. Nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi. 2001; Azərbaycanın ən yeni tarixi. Bakı: GTSO Enter-Prise KRTNB, 2003; Kərimov M. Heydər Əliyev fenomeni; Azərbaycan elminin inkişafında Heydər Əliyev və İlham Əliyevin rolu. Bakı, ADPU, 2008, № 5; Mahmudov M. Boloniya təhsil sisteminə təhsilin keyfiyyəti və onu müəyyənləşdirən başlıca meyllər. Bakı: ADPU, 2010, № 1; Ali təhsil: inteqrasiya, qloballaşma və böhran; 2.XXI əsr və yeni təhsil sistemi; XXI əsr və təhsil: problemlər, perspektivlər və meyllər; Muradov Ş. Azərbaycanda elmin inkişafının Heydər Əliyev mərhələsi. “Elm” qəzetinin xüsusi buraxılışı.

Azərbaycandakı “sosialist inqilabı”nın elmi əsaslandırmaları aparıldı və problemlə bağlı kosmopolit-kommunist konsepsiya formalaşdırıldı. Mövzunun işlənmə dairəsini müəyyən etmək məqsədi ilə apardığımız tədqiqat göstərdi ki, müasir dövrdə gənclər mədəniyyətinin işıqlandırılması istiqamətində tarixi tədqiqatlar yetərli deyildir.

Dövlətin gənclər siyasəti ilə uzlaşan mədəniyyətin formalaşmasına böyük ehtiyac duyulur. Mədəni irsin qorunması və təbliğinin bəzi problemlərini işıqlandıran əsərlərdən müəllif yeri gəldikcə yararlanmışdır. O cümlədən, mövzuyla bağlı İlhamə Əliyevanın “Azərbaycan bayramları və milli mənəvi dəyərlərimiz”, Anar Haqverdiyevin “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının mədəniyyətinin aktual problemləri”, Yeganə Əliyevanın “Azərbaycanda kulturoloji fikrin tarixi inkişaf mərhələləri”, Fatimat Məmmədovanın “Azərbaycan mühacirətinin elmi-nəzəri tədqiqatlarında dil kulturoloji baxışlar kontekstində”, Zaur Cəfərzadənin “Şərq mədəniyyətlərinin tarixi tipologiyasının metodoloji problemləri”, Fərqanə Hüseynovanın “Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət)”, Nigar Əfəndiyevanın “Azərbaycanlı özünüdərk və özünüidentifikasiyanın kulturoloji-fəlsəfi problemləri qloballaşma kontekstində” və Namiq Abbasovun “Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amilləri” mövzusunda dissertasiyaları diqqəti cəlb edir. Həmin dissertasiyaların mövzusu bilavasitə mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına həsr olunmasa da, bu və ya digər paraqraflarda həmin problemlərə toxunulmuşdur.

Tədqiqat işinin mənbə bazası. Araşdırma prosesində dövrü mətbuat materiallarından, müxtəlif statistik məcmuələrdən, müstəqil ekspert rəylərindən mövzu ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Arxivi ¹, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Arxivi ², Azərbaycan Respublikası Gənclər və

¹ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Arxivi. 1991-2012.

² Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Arxivi. 1991-2012.

İdman Nazirliyinin Arxivi¹, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Arxivi², Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxivi³, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin⁴ tədqiqat materialları təşkil edir.

Tədqiqat zamanı dövrü mətbuatda dərc olunan materiallardan da geniş istifadə olunmuşdur. Bu sırada “Azərbaycan”, “Respublika”, “Xalq qəzeti”, “Elm” və “Səs” qəzetlərini qeyd edə bilərik. Bu materiallarda Azərbaycanda 1991-ci ildən 2012-ci ilə qədər həyata keçirilən mədəni quruculuq, xüsusilə xarici ölkələrdə həyata keçirilən mədəniyyət siyasəti geniş əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi 1991-ci ildən 2012-ci ilədək olan dövrdə Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət sahəsində həyata keçirdiyi siyasətin elmi, müqayisəli və tənqidi təhlilini verməkdən, həyata keçirilən mədəni quruculuğun milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafındakı rolunu araşdırmaqdan və şərh etməkdən ibarətdir. Tədqiqat işində 1991-2012-ci illərdə həyata keçirilən mədəni quruculuğun ölkəmizin mədəniyyət sferasında milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması və inkişafındakı rolu və yerinin müəyyənləşdirilməsi, müstəqilliyimizin bərpa olunmasından sonra, XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq müstəqil Azərbaycan və dünyanın inkişaf etmiş ölkələri arasında mədəni quruculuq sahəsində əməkdaşlıq münasibətlərini kompleks şəkildə öyrənməkdir.

Bu məqsədlə tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- 1991-2013-cü illərdə həyata keçirilən mədəni quruculuq prosesini izləmək və bu proses zamanı tətbiq edilən mədəniyyət siyasətini təhlil etmək və respublikamızda bu siyasətin istiqamətlərini öyrənmək;

- Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra mədəniyyət sahəsində baş verən hadisələri, ötən əsrin 90-cı illərində mədəni quruculuq sahəsində baş verən böhran prosesini, bunun ardınca həyata keçirilən uğurlu mədəniyyət siyasəti nəticəsində əldə olunan uğurları, nailiyyətləri, mövcud problemləri və onları necə aradan qaldırmağı öyrənmək;

- Mədəni quruculuq sahəsində dünyanın aparıcı dövlətləri ilə mədəni əməkdaşlığı və bu əməkdaşlığın Azərbaycanda mədəni quruculuğun inkişafına nə kimi təsir etdiyini öyrənmək;

¹ Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin Arxivi. 1991-2012.

² Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Arxivi. 1991-2012.

³ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxivi. 1991-2012.

⁴ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin cari arxivi. 1991-2012.

- Qabaqcıl dünya ölkələrinin mədəni quruculuq prosesinə nəzər salmaq və onların parktikasından Azərbaycan milli mədəniyyətinin inkişafında istifadə etmək; Mədəni quruculuq sahəsində dövlətimizin həyata keçirdiyi siyasətin metod və üsullarını təhlil etmək;

- Azərbaycan Respublikasının mədəni quruculuğunun inkişafında yeni tarixi mərhələnin başlanmasını öyrənmək;

- Azərbaycan Respublikasında mədəni quruculuğun milli ideologiyanın, milli şəurun inkişafında yerini və rolunu müəyyən etmək.

Tədqiqatın metodoloji əsası. tarix elmində qəbul olunmuş ümumi elmi metodlar təşkil edir. Müəllif problemə dair çoxlu materialları və faktları toplayaraq sistemləşdirmiş, müqayisəli təhlil, şərh etmiş və elmi ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 18 oktyabrda dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkə daxilində və xaricdə həyata keçirdiyi mədəni quruculuq və mədəniyyət siyasəti ilk dəfə olaraq tədqiqat obyektinə kimi araşdırılır və konkret nəticələr ortaya qoyulur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi də mədəni quruculuq problemlərinin özünün qoyuluşu ilə müəyyən olunur və əsasən aşağıdakı müddələrdə öz əksini tapır:

- Azərbaycan Respublikasının ötən əsrin 90-cı illərində mədəni quruculuq sahəsində həyata keçirdiyi mədəniyyət siyasətinin prioritetləri, bunun sosial məqsədlər və mənəvi dəyərlər baxımından kulturoloji mahiyyəti ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb edilmiş, mədəni quruculuq sahəsində planlaşdırma, bunun qanunvericilik təminatı, həyata keçirilən tədbirlər məsələsi şərh edilmişdir;

- Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq XX əsrin 90-cı illərində respublikanın mədəni quruculuğunda qarşılaşdığı çətinliklər, siyasi və iqtisadi sistem dəyişikliklərinin mədəni quruculuq sahəsindəki təzahürləri, mədəniyyət müəssisələrinin fəaliyyəti, ictimaiyyətin mədəni quruculuqda iştirakı, mədəni quruculuq sahəsində yaradıcılığın dəstəklənməsi, mədəni quruculuğun maliyyələşməsi və milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəsi problemləri elmi meyarlar kontekstində tədqiq edilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında mədəni quruculuq sahəsində elmi ictimaiyyətə məlum olmayan məsələlər dissertasiya işində ətraflı şəkildə öyrənilir və bu sahədə mövcud olan boşluqların aradan qaldırılmasına diqqət yönəldilir;

- Dissertasiya işi 1991-2012-ci illərə aid arxiv sənədləri, faktiki və statistik materialların, elmi ədəbiyyatın elmi dövriyyəyə daxil edilməsi

əsasında Azərbaycan Respublikasında mədəni quruculuq sahəsinin bütün inkişaf mərhələlərini, müasir vəziyyətini və onların fəaliyyətinin yeniləşməsi problemlərini əks etdirən ilk tədqiqat əsəridir;

- Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının Boloniya prosesinə qoşulmasından sonra əldə olunan müsbət nəticələrə, respublikamızda Ali təhsil sistemində bazar münasibətlərinin təşəkkülü məsələlərinə, respublikanın Ali məktəblərinin və elm müəssisələrinin topladığı elm və təhsil potensialının dünya təhsil və elm xidmətləri bazarlarına çıxarılması prosesinə toxunulmuşdur;

- Azərbaycanda 1991-2012-ci illərdə mədəni quruculuq siyasətinin effektivləşmə və inkişaf perspektivlərinə diqqət yetirilmiş, inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin mədəni quruculuğu ilə müqayisəli təhlillər aparılmış, bu siyasətin həyata keçirilməsində yerli və beynəlxalq təşkilatların rolu əks olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində təqdim olunan faktiki mənbələrdən və ədəbiyyatdan, sənədlərdən, bu materiallardan alınmış nəticə və ümumiləşdirmələrdən dərsləklərin və dərş vəsaitlərinin tərtibində, həmçinin Vətən tarixi, Beynəlxalq Münasibətlər ixtisasları üzrə bakalavr və magistratura kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər. Dissertasiyadakı faktiki materiallardan dövlətçiliyin təbliği istiqamətində də istifadə etmək mümkündür.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və elmi əhəmiyyəti əsaslandırılmış, xronoloji çərçivəsi göstərilmiş, problemin öyrənilmə səviyyəsi və mənbəşünaslığı şərh edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir. Həmçinin, tədqiqatın metodoloji əsası, elmi yeniliyi və əməli əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiyanın “**Müstəqil Azərbaycan Respublikasında mədəni quruculuq problemlər və çətinliklər (1991-2003)**” adlı birinci fəslə üç yarım fəsildən ibarətdir. “Müstəqillik ərəfəsində mədəni quruculuğun vəziyyəti” adlanan birinci yarım fəsildə cəmiyyət və insanın inkişafının tarixən müəyyən səviyyəsi nəzərdə tutulur. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq, keçmiş SSRİ-də baş verən ictimai-siyasi proseslər XX əsrin ən nəhəng imperiyasının süqutu ilə nəticələndi. İmperiyaya daxil olan müttəfiq respublikalar müstəqillik əldə etdilər. Azərbaycan da bu dövlətlərdən biri və bəlkə də ən ilki idi ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq ərazisi müstəqillik uğrunda mübarizə meydanına çevrilmişdi. Bu müstəqillik bizə asan başa gəlmədi. Ölkəmizin ərazisi xaricdən və Rusiyadan dəstək alan erməni daşnaklarının hücumuna məruz qaldı. Azərbaycanın tarixi ərazisi olan Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlar Rusiyanın birbaşa yardımı ilə ermənilər tərəfindən işğal olundu. İşğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın maddi-mədəniyyət abidələri erməni faşistləri tərəfindən darmadağın edildi. Mədəniyyət sahəsi ciddi böhranla üzləşdi. SSRİ-nin dağılmasından sonra respublikalar arasında pozulan mədəni əlaqələr də bu istiqamətdə az zərbə vurmadı. Lakin Azərbaycan müstəqilliyini elan etdikdən sonra başqa sahələrdə olduğu kimi mədəniyyət sahəsində də irəliləyişlər baş verdi. Bu sahədə fundamental dəyişikliklər ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ikinci dəfə iqtidara gəlişindən sonra baş verdi. 1991-ci il oktyabrın 18-də “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktının qəbul edilməsi ilə Azərbaycan tarixinin yeni bir dövrü – müstəqil inkişaf dövrü başladı.¹

Azərbaycan tarixinin görkəmli simalarından olan, ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqilliyimizin xalqımızın həyatında, tarixində əhəmiyyətini və rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi tarixi hadisədir.

¹ Abbasov N.Ə. Mədəni siyasət və mədəni irs. (Kulturoloji təhlil). Bakı: ADMTİ-nin mətbəəsi, 2011, s. 15.

Müstəqillik Azərbaycan nailiyyətidir. Azərbaycan dövlət müstəqilliyi dönməzdir, əbədidir və bizim borcumuz dövlət müstəqilliyini, əldə etdiyimiz azadlığı daim qoruyub saxlamaqdır. Bizim borcumuz bu müstəqilliyi möhkəmləndirməkdən və gələcək nəsillərə müstəqil, qüdrətli Azərbaycan dövləti çatdırmaqdan ibarətdir. Azərbaycanın müstəqilliyi xalqımızın ən böyük milli sərvətidir”¹ Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü olmuşdur. Ölkəmizin dövlətçiliyi möhkəmlənmiş, zənginləşmiş mədəniyyəti inkişaf etmişdir.²

Ənənəvi QIYŞ bazarının dağılmasından sonra bütün sabiq Sovet respublikalarını bürüyən böhran iqtisadiyyatı nə vəziyyətə saldısa, mədəniyyət də o vəziyyətə düşdü. Müstəqillik əldə edildikdən sonra bu sistem də təbii olaraq dağıldı və hər bir respublika artıq indi tamamilə müxtəlif olan tələbatlara – demokratik təsisatların qurulması, qanunun aliliyi, insan hüquqlarına hörmət və mədəni rəngarəngliyə uyğun islahatçı mədəniyyət siyasəti yaratmaq məcburiyyətində qaldı. Bunun üçün isə heç bir milli qanunvericilik mövcud deyildi. Lakin əsasən keçid dövrünün iqtisadi çətinlikləri və Dağlıq Qarabağ uğrunda Ermənistanla münaqişə ucbatından mədəniyyətə ayrılan büdcə xeyli az olsa da, əsas qənaət ondan ibarətdir ki, mədəniyyətin marginallaşma riski ilə üzləşdiyi digər ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycanda mədəniyyət cəmiyyətin, ölkənin özünəməxsusluğunun və onun gələcək inkişafının vacib hissəsi hesab edilir və burada ona əyləncə və bəzək vasitəsi və yaxud faydalı ritorika aləti kimi baxılır.³ İctimai şüuru formalaşdırıb, onu hadisələrin çevikliyinə qarşı qoya bilən bir baza mövcud deyildi. Belə olan halda respublikada mədəniyyət siyasətini qurmaq, onu həyata keçirmək olduqca çətin idi. İşğal olunmuş ərazilərdə yaşayış evləri, sənaye və kənd təsərrüfatı obyektləri ilə yanaşı çoxlu sayda mədəniyyət müəssisələri qalmışdır: 927 kitabxana, 808 mədəniyyət sarayı, klub və mədəniyyət evi, 85 musiqi və rəssamlıq məktəbi, 22 muzey və onların filialları, 4 rəsm qalereyası, dünya

¹ Əliyev Heydər və Azərbaycan elmi. Biblioqrafik göstərici. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, s. 67.

² Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı: Pedagogika, 2005, s.3.

³ Abbasov N.Ə. Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mədəni dəyərlərin inkişaf amilləri. Bakı: Təknur, 2008, s.2.

əhəmiyyətli 13, ölkə əhəmiyyətli 242 və yerli əhəmiyyətli 434 tarix və mədəniyyət abidələri. Onların arasında 11 və 15 aşırımlı Xudafərin körpüləri (VII-XII əsrlər), Kəlbəcər rayonundakı Gəncəsar və Xudavənd (hər ikisi XIII əsr), Ağdam rayonunun Xaçın Türbətli kəndindəki məqbərə (XIV əsr) kimi ümumdünya əhəmiyyətli 6 memarlıq və 7 arxeoloji abidə, habelə Azərbaycanın musiqi beşiyi olan qədim Şuşa şəhər qoruğu və Azıx mağarası vardır. Dövlət mədəniyyət siyasətinin ümdə vəzifəsi Azərbaycanın haqq səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, mədəni informasiya müharibəsində ədalətin zəfər çalmasına nail olmaqdan ibarət idi. Ancaq bu, ermənilərin xalqımızın başına gətirdikləri vəhşiliyin tam siyahısı deyil. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının alimlərinin apardıqları tədqiqatlardan aydın olur ki, müasir Ermənistan ərazisində qədim İrəvan xanlığına aid olan 1585 məscid, 23 mədrəsə - məktəb, Zəngəzur və İçməzdin mahallarına aid isə 830 mədəniyyət abidələri dağılmış, “Cuqa” qəbiristanlığı kimi qədim olan 500-dən çox qəbiristanlıq yer üzündən tamamilə silinmişdir. Başqa bir mənbəyə əsasən işğal olunmuş ərazilərimizdə 387 tarixi, 474 memarlıq, 213 arxeoloji abidə qalmışdır, onlardan 249 tarixi, 201 memarlıq, 5 arxeoloji abidə məhz Şuşada yerləşir.¹

Fəslin ikinci yarımfəsləli “Müstəqilliyin başlanğıc dövründə mədəni quruculuq sahəsində problemlər və çətinliklər” adlanır. Konstitusiya Aktının qəbul edilməsi ilə Azərbaycan tarixinin yeni bir dövrü başladı. Artıq iyirmi ildən artıqdır ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşayır. Keçilmiş iyirmi bir illik müddətə nəzər salarkən ölkəmizin müstəqil inkişaf dövrünün bu mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi baxımından üç əsas mərhələyə bölündüyünü açıq-aşkar görmək olar. Birinci mərhələ 1991-1993, ikinci mərhələ 1993-1995-ci illəri, üçüncü mərhələ isə 1995-ci ildən bu günə qədərki illəri əhatə edir: 1991-1993-cü illəri əhatə edən birinci mərhələ Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik maraqları ilə üst-üstə düşməyən, bir çox hallarda isə onlara zidd olan qeyri-ardıcıl, səriştəsiz siyasətin aparılması, hakimiyyət uğrunda kəskin çəkişmələr, silahlı mübarizə ilə özbaşınalıq və anarxiyanın hökm sürməsi, iqtisadiyyatın

¹ Abbasov N.Ə. Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amilləri. Bakı: Təknur, 2008, s.80-82; Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə). Bakı: Elm, 2001, s.31.

dağıdılması, ölkənin maddi sərvətlərinin talan edilməsi ilə səciyyələnir. Həmin dövrdə hakimiyyətdə təmsil olunan qüvvələrin yeritdiyi siyasətin məqsəd və məramları müxtəlif olsa da, son nəticədə Azərbaycanın müstəqilliyi üçün eyni dərəcədə təhlükəli idi.

1993-1995-ci illər müstəqil Azərbaycan Respublikasının bütün sahələr üzrə intensiv inkişafının möhkəm təməlini qoyan bir mərhələ kimi tariximizə daxil oldu. Müstəqillik tariximizin ən məhsuldar dövrü 1996-cı ildən bu günə qədər davam edən üçüncü mərhələsidir. Müstəqil dövlətimizin daxili və xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesinin uğurla aparılması, bazar iqtisadiyyatına keçid yolunda görülən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, istehsalatda artım meyllərinin güclənməsi, ölkəmizin milli maraqlarını qorumağa qadir olan ordunun yaranıb möhkəmlənməsi, dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu, faydalı əlaqələrin qurulub inkişaf etdirilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması üçün təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsi, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsi yolunda ciddi addımların atılması və təcrübəli siyasətçi və dövlət xadimi prezident Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə ölkəmizin müstəqil inkişaf yolunda əldə edilmiş digər nailiyyətlər bu mərhələnin başlıca göstəriciləridir.¹

Müharibənin dayandırılması, ölkə daxili vəziyyətin nizamlanması, ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi, regionda qonşu dövlətlərlə yaranmış gərginliyin aradan qaldırılması və münasibətlərin normal məcraya salınması Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaması və sonrakı inkişafını şərtləndirən amillərdən oldu.²

Ölkəmizdə, mədəniyyət, onun ayrı-ayrı sahələri üzrə qanunlar və başqa hüquqi aktlar qəbul olundu. Bu sahədə fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatların işi canlandı. Ölkədə mədəniyyətin inkişafına marağı daha da artırmaq məqsədi ilə “İnkişaf” Assosiasiyası, “Hacı Zeynalabdin Tağıyev adına” Teatr Xadimləri cəmiyyəti, “Qızıl Dərviş”, “Bakılı” Beynəlxalq Mədəniyyət Cəmiyyəti, “Humay” mükafatları təsis etmişdilər³

¹ Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər evi, 2001, s. 4-5.

² Nəbiyev B. Xalq mədəniyyətinin keşiyində. “Elm” qəzetinin xüsusi buraxılışı.

³ Mehdiyev R. Yeni siyasət: İnkişafa doğru. I cild. Bakı: Oskar NPM, 2008, s. 263-264.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasında milli ideologiyanın formalaşma mərhələsi”** adlanan ikinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. **“Milli ideologiyanın formalaşmasında elm, təhsil və mədəni-maarifin rolu”** adlanan birinci yarımfəsildə Azərbaycan təhsilinin milli tariximizə coşqun yüksəliş, əsl intibah dövrü kimi daxil olan ilk mərhələsi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I dövrünə təsadüf edir. İkinci mərhələ Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin ali rəhbərliyində çalışdığı 1982-1987-ci illəri əhatə edir. Bu o illər idi ki, digər sahələrlə yanaşı, Heydər Əliyev super dövlətin bütövlükdə təhsil sistemində rəhbərlik edirdi. Heydər Əliyev özü bu həqiqəti etiraf edərək deyir: “Mənim bir çox vəzifələrim var idi, bir çox nazirliklərə bilavasitə rəhbərlik edirdim. Onların içərisində Sovet İttifaqının Ali Təhsil Nazirliyi, Maarif Nazirliyi və Texniki Peşə Təhsili Komitəsi də var idi. Mən Sovet İttifaqında bu üç təhsilə aid olan nazirliklərə 5 il rəhbərlik etmişəm, onların işində bilavasitə iştirak etmişəm. Mən onların məsələlərini həll etmişəm, məruzələrini dinləmişəm, kollegiyalarında, böyük iclaslarında iştirak etmişəm, nitq söyləmişəm, söz demişəm və bir çox qərarlar qəbul etmişəm”.¹ Bundan əlavə, deməli ki, o illərdə keçmiş SSRİ-də keçirilən ümumi təhsil və peşə məktəbi üzrə islahat komissiyasında da Heydər Əliyev rəhbərlik edib. Üçüncü mərhələ çağdaş təhsil tariximizin ən mürəkkəb, böhranlı illərini (1988-1993-cü ilin I yarısı) tənəzzül və depressiya illərini əhatə edir. Bu mərhələdə Azərbaycan təhsilinə rəhbərlik edənlər onun cəmiyyətin inkişafındakı rolunu düzgün qiymətləndirə bilmədilər, keçmiş SSRİ-nin dağılması nəticəsində yaranan boşluq mərhələsində təhsilimizin 1970-80-ci illərdə yaranıb, inkişaf edən zəngin maddi-texniki bazasının müxtəlif ənənələrini qoruyub saxlamaq əvəzinə, təhsilin inqilabı yolla yenidən qurulmasına cəhd edərək 1992-ci ildə 2-3 ay ərzində tələm-tələsik “Təhsil qanunu” qəbul etdilər.² Heydər Əliyev həmin illərdə təhsilimizə vurulan zərbələrin araşdırılmasının vacibliyindən danışarkən demişdir: “Təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda bu mühüm sahəyə 1992-ci ildə qəbul olunmuş təhsil qanunu ilə böyük zərbə vurulmuşdur. Mən təəssüf edirəm ki, təhsil sahəsində çalışan məsul şəxsləri və təhsil işçiləri Azərbaycanın təhsil sistemində vurulan bu zərbəni indi-

¹ Əliyev Heydər. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət. “Respublika” qəzeti, 30 dekabr 2000-ci il, №298 (1036).

² Yenə orada.

yədək təhlil etməyiblər, araşdırmayıblar və buna lazımi qiymət verməyiblər”.¹

Dördüncü mərhələ Azərbaycan xalqının təkid və tələbi ilə yenidən hakimiyyətə xilaskar missiyası ilə qayıdan Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycanda beynəlxalq standartlara uyğun təhsil islahatları aparmaq əsasında yeni milli təhsil quruculuğuna rəhbərliyi ilə başlanan indiki dövrü əhatə edir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Təhsil Qanunu”nun yeni layihəsi ümumxalq müzakirəsinə verildi, təhsil islahatları üzrə dövlət proqramı hazırlamaq məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradıldı, ilk dəfə ümumi orta təhsilin dövlət standartları və bazis tədris planı hazırlamaq təsdiq olundu, onun tətbiqinə başlandı. Bu gün Azərbaycanda 4561 ümümtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərir ki, onlarda 1,6 milyon nəfərdən çox şagird təhsil alır. Qısa müddətli perspektivi əhatə edən ikinci mərhələdə (2000-2003-cü illər) təhsil sahəsinin sosial-iqtisadi stabilliyini təmin edən təxirəsalınmaz problemlərin həll olunması və genişmiqyaslı islahatın aparılması üçün təşkilati-hüquqi, kadr, maliyyə, maddi-texniki təminat və yeni idarəetmə modelinin yaradılması nəzərdə tutulur. Üçüncü mərhələdə 2004-cü ildən sonrakı mərhələdir.

Fəslin “İncəsənət” adlanan ikinci yarımfəslində Azərbaycan incəsənətinin yüksək nailiyyətlərini təbliğ və inkişaf etdirmək sahəsində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilmiş görkəmli rəssam, bəstəkar, teatr və kino xadimlərinin yubiley tədbirləri əhəmiyyəti olduqca böyükdür. 1970-1990-cı illərdə Azərbaycan bədii mədəniyyətinin bütün sahələrinin inkişafı, bu prosesdə Heydər Əliyevin bilavasitə iştirakı Azərbaycan Sənətsünaslıq Elminin inkişafı üçün də əlverişli şərait yaratmışdır. 1973-cü ildə sənətsünaslığımızın tarixində ilk dəfə olaraq “Azərbaycan incəsənəti tarixi” adlı üç cildlik fundamental əsər üzərində iş başlamış, 1980-ci illərin ortalarında Azərbaycan incəsənətinin bütün inkişaf mərhələlərini əhatə edən tarixi yaradılmışdır.²

¹ Əliyev Heydər. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət. “Respublika” qəzeti, 30 dekabr 2000-ci il, №298 (1036).

² Kərimov M. Azərbaycan elminin inkişafında Heydər Əliyev və İlham Əliyevin rolu. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Lənkəran, 23-24 dekabr, 2006-cı il. Bakı, 2007, s.22-30, s. 3-7.

Heydər Əliyevin mədəniyyət haqqındakı fikirləri onun zəngin məlumata malik olduğunu bir daha açıqlayır: “Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir. Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gələcək, həmişə yaradacaq, həmişə inkişaf edəcəkdir”.¹

Fəslin üçüncü yarımfaslı **“Milli ideologiyanın formalaşması”** adlanır. Bu dövrlərin ən böyük tarixi ideoloji yekunu Azərbaycan xalqının yaranması idi. Bu həm də Azərbaycan dilinin və ideologiyasının – AZƏRBAYCANÇILIĞIN təşəkkül dövrü idi. Məsələnə bu münasibətdən yanaşsaq, məşhur türkoloq L.Qumilyovun “Qədim türklər” kitabındakı nəticə ilə razılaşmaq mümkündür: “Hər bir xalqın köklərinin ən qədim dövrlərə gedib çıxmasına baxmayaraq, tarixçilər bütün bu epoxaları xalqın yaranmasını müəyyənləşdirən vaxtdan başlamağı üstün tuturlar”². Doğrudan da bir var ayrı-ayrı eyni mənşəyə malik tayfaların, hətta tayfa birliklərinin tarixi, bir də var vahid xalqın tarixi. Bu mənada görkəmli alim Y.Yusifovun belə bir fikri lap yerinə düşür: “Dünyanın digər xalqları kimi Azərbaycan xalqı da Azərbaycan ərazisində təşəkkül tapıb. Xalqımızın yarandığı ərazi Şimalda Dərbənddən tutmuş Cənubda Zəncan – Qəzvin bölgəsində (daxil olmaqla), Şərqdə Xəzər dənizindən, Qərbdə İrəvan, Tiflis və Urmiya gölünün qərb sahillərini əhatə edir. Tarixi baxımdan “Azərbaycan dilinin və xalqının təşəkkülü III-VII əsrlərdə baş vermiş, VII-VIII əsrlərdə başa çatmışdır. Bu zaman Azərbaycanda gedən dini mübarizə artıq sona yetmişdi”.³

Azərbaycan türkləri İslamın gəlişi ilə özünün dini inanclarından əl çəkib, yeni dini qəbul etdilər. Doğrudur, bir sıra qədim yerli adət-ənənələr də islam dininin tərkibinə daxil oldu. Azərbaycanın islam çevrəsinə daxil olması onun ərazi bütövlüyünü saxladı və özünün mədəniyyəti, adət-

¹Əliyeva Y. Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Elmi redaktoru: əməkdar incəsənət xadimi, filologiya elmləri namizədi, professor Validə İmran qızı Məmmədova. Bakı: Sabah, 2010, s.70.

² Qumilyov L.N.Qədim türklər, s.32.

³ Yusifov Y. Azərbaycan tarixi, I cild. / Z.M.Bünyadov və Y.B.Yusifovun redaktəsilə. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s.209-235.

ənənələri, vahid ərazisi olan ölkə kimi başqa ölkələrlə, qonşu etnoslarla siyasi-iqtisadi, mədəni münasibətlər üçün münasib şərait yaratdı.¹

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “**Azərbaycan Respublikasının mədəni quruculuğunun inkişafında yeni tarixi mərhələnin başlanması (2003-2012)**” adlanır. Fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir. “**Milli mədəniyyətin inkişafında elm və təhsilin rolunun daha da artması**” adlanan birinci yarımfəsildə Bolonya sistemi haqqında İlham Əliyev 2007-ci il oktyabrın 8-də Bakının Nərimanov rayonunda, akademik Həsən Əliyev küçəsində Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin yeni korpusunun açılışı zamanı bunları demişdir: “Biz beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində də çox uğurlu addımlar atırıq. Bolonya prosesinə qoşulmuşuq. Bolonya prosesi çərçivəsində tələbə mübadiləsi daha sürətlə getməlidir. Azərbaycan gəncləri dünyanın aparıcı ali məktəblərində oxumalıdırlar. Bilirsiniz ki, bunu təşkil etmək üçün bu yaxınlarda xüsusi sərəncam da imzalanmışdır və bi il ilk tələbələr dünyanın aparıcı ali məktəblərinə göndəriləcəkdir. Orada dövlət vəsaiti hesabına təhsil alacaq, sonra Vətənə dönəcəklər. Lap tutaq ki, bəziləri Vətənə dönməsə də, yenə Azərbaycan elçiləri olacaqlar və gec-tez yenə də onlar onlar Vətənə qayıdacaqlar. Çünki xalqımız çox vətənpərvər xalqdır və bizim hamımız öz Vətənimizi çox sevirik, gənclərimiz də vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə alırlar. Bu böyük bir inkişaf prosesinin başlanğıcıdır.”²

Hazırda Bolonya sistemi 46 ölkəni özündə birləşdirir. Rusiya Bolonya sisteminə 2003-cü ildə, nazirlərin Berlin görüşündə qoşulub. Bu sistemin əsas məqsədi Avropa ali təhsil məkanı yaratmaq, eləcə də o sistemi dünya miqyasında fəallaşdırmaq. Bolonya prosesi kompleks əlaqəli məsələləri əhatə edir, hansı ki, bu məsələlər Avropa ölkələrində biliyin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsullarına və təhsil sisteminin yaxşılaşmasına yönəilmişdir.

Fəslin ikinci yarımfəsli “**Respublikada mədəni maarifin inkişafında yeni mərhələ**” adlanır. Burada göstərilmişdir ki, 2008-ci il dekabr ayının 2 və 3-də Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır” mövzusunda konfransın məhz Azərbaycanda

¹ Yusifov Y. Azərbaycan tarixi, I cild, s. 235.

² Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir (Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr). İkinci kitab. Bakı: Azər nəşr, 1997, s.278-279.

(Bakıda) keçirilməsi faktı bunu təsdiqləməyə kifayət edir. Xalqımızın “Muğam”, “Aşıq sənəti” və “Novruz bayramı” kimi mədəniyyət incilərinin YUNESKO tərəfindən dünyanın qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilməsi faktı isə dövlətimizin mədəniyyət siyasətinə göstərdiyi böyük diqqət və qayğının ən bariz nümunəsidir. Belə ki, 2009-cu ildə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Heydər Əliyev fondunun prezidenti, YUNESKO-nin və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın yüksək diqqət və qayğısı sayəsində Azərbaycan mədəniyyətinin tarixinə daha bir parlaq səhifə yazıldı. YUNESKO-nun Qeyri maddi-mədəni irsin qorunması üzrə Komitəsinin sentyabrın 30-da Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Abu-Dabi şəhərində keçirilən 4-cü sessiyasında qurumun yekun qərarına əsasən Azərbaycanın açıq sənəti YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edildi.¹

Üçüncü yarımfasıl **“Ədəbiyyat və incəsənətin inkişafında yeniliklər”** adlanır. Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi ideya-bədii istiqaməti və aparıcı prinsipləri türkçülük, islamçılıq, müasirliklə bağlıdır. Həmin ideya-bədii istiqamətlər bu və ya digər dərəcədə ədəbiyyatımızın tarixi dövrlərinin hər biri üçün səciyyəvi olmuşdur.

Tədqiqatçıların fikrincə, incəsənət ictimai şüurun formalarından biridir. İncəsənət insanın mənəvi aləminin, onun həyata bədii-estetik münasibətinin ifadəsidir. Nəhayət, incəsənət-həyatın bədii əksidir. İncəsənətin müxtəlif növləri məlumdur: memarlıq, boyakarlıq, heykəltəraşlıq, musiqi, teatr, ədəbiyyat və s. Bunların arasında boyakarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq və dekorativ-tətbiqi sənət təsviri sənətə aiddirlər.²

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində aparılan tədqiqata yekun vurulmuş, ümumiləşdirmələr aparılmış və əldə olunmuş nəticələr təhlil edilmişdir.

¹ Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir (Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr). İkinci kitab. Bakı: Azər nəşr, 1997.

² az.wordpress.com/tag/incəsənət-haqqında-əsas-anlayışlar/

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycanın mədəni quruculuğunda problemlər və onun nəticələrinə dair (XX əsrin 90-cı illəri) // Tarix və onun problemləri. 2012, № 3, s.197-202.
2. О культурном строительстве в Азербайджанской Республики в 90-е г. XX века. //Национальный Педагогичный Университет имени М.П. Драгоманова. ГІЛЕЯ. Науковий вісник Сборник научных трудов. Выпуск 64 (9), Киев, 2012, s.208-212.
3. Процессы, происходившие в культурной жизни Азербайджанской Республики после восстановления государственной независимости // Культура как основной потенциал формирования положительного имиджа Кавказа. 26-26 октября, 2012, Пятигорск, s.324-326.
4. 1991-2003-cü illərində elm və təhsilin inkişafında yeni mərhələnin başlanması // ADPU-nun Xəbərləri. 2013, №3, s.107-111.
5. Azərbaycanda milli mədəniyyətin inkişaf istiqamətləri.// BDU-nun Xəbərləri. (Humanitar elmlər seriyası). 2013, № 3, s.148-154.
6. Azərbaycan Respublikasının milli təhsil siyasətində xarici dövlətlərin rolu. // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi-pedaqoji xəbərləri (humanitar fakültələr üzrə). 2013, №38, s.176-180.

К.З.Гурбанова

**ИЗ ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ (1991-2012)
РЕЗЮМЕ**

Диссертация посвящена изучению истории культурных сил Азербайджанской Республики в 1991-2012 гг. Это работа имеет важное научное и практическое значение для Азербайджанской истории, будучи посвящена интересной, и в то же время сложной и противоречивой проблеме.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Во введении обоснованы актуальность и научная значимость темы, указаны хронологические рамки исследования, степень изученности проблемы и ее источниковедение, определены цель и задачи исследования. Также показаны методологическая основа диссертации, научная новизна и ее практическое значение.

Первая глава диссертации называется **“Проблемы и трудности культурного развития в Азербайджанской Республике (1991-2003)”**. В этой главе изучается общественно-политическая ситуация в стране накануне независимости, а также военное положение в начальной стадии государственного строительства, все более углубляющийся кризис в культурных силах страны и причины, необходимость реформ в данной сфере и первые шаги в этом направлении.

Вторая глава диссертации называется **“Формирование национальной идеологии Азербайджанской Республики”**. В этой главе изучаются юридическая и политическая база основного направления реформы образования и культуры специализация первые итоги проводящейся политики.

В называемой **“Развитие культурного строительства новой исторической эпохи (2003-2012)”**. В третьей главе диссертации изучается позиция И.Алиева в современной истории образования политика государственного регулирования и ее направления, влияние регионального развития на образования, современное положения в образования отрасли страна.

В заключительной части диссертации подводится итог исследованию, делается обобщения и анализируется полученные результаты.

K.Z. Qurbanova

**CULTURAL FORCES OF THE REPUBLIC
OF AZERBAIJAN (1991-2012)**

SUMMARY

This is devoted to the study of the history of cultural forces in the Republic of Azerbaijan-1991-2012's. This work is of great scientific and practical significance for the history of Azerbaijan, being devoted to fun and at the same time a complex and controversial issue.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and bibliography. In the introduction the urgency and significance of the research topics are the chronological framework of the study, the degree of scrutiny of the problem and a source, the purpose and objectives of the study. Also shown are the methodological basis of the dissertation, scientific novelty and practical significance.

The first chapter of the thesis entitled "Problems and difficulties of cultural development in the Republic of Azerbaijan (1991-2003)." In this chapter we study the socio-political situation in the country on the eve of independence, as well as the military situation in the initial stage of nation-building, more crisis in cultural forces country and the reasons for the need for reform in this area and the first steps in this direction.

The second chapter is called "The formation of the national ideology of the Azerbaijan Republic." This chapter examines the legal and political framework of the main direction of the reform of education and culture of the first results of the ongoing specialization policy.

In called "Development of cultural construction of a new historical era (2003-2012)." The third chapter of the thesis studied İ.Aliyev position in the modern history of education policy of government regulation and its direction, the impact of regional development on education, the current situation in the country education sector.

In a conclusion of the dissertation the research results, summarized generalizations are made and results are analyzed.

Kağız formatı 60x84, 1/16
Fiziki çap vərəqi 1,9
Tiraj 100

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

КАМАЛЯ ЗАХИД кызы ГУРБАНОВА

**ИЗ ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ (1991-2012)**

Специальность: 5503.02 – Отечественная история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени

доктора философии по истории

БАКУ - 2015